

DUITSLAND 1923-1929

Gustav Stresemann

De man die Duitsland nog
op het rechte pad hield

De Duitse bondskanselier Angela Merkel kan in de aankomende Bondsdagverkiezingen als vanouds rekenen op een ruime meerderheid. Dat was een paar maanden geleden helemaal niet zo zeker: Duitsland leek na bijna twaalf jaar uitgekeken op ‘de machtigste vrouw van Europa’, die tijdens de migratiecrisis haar hand overspeelde met haar ‘Wir schaffen das’. Maar nee, Merkel kwam glorieus uit die crisis tevoorschijn. **Ivo van de Wijdeven** herinnert ons aan de jaren '20, toen het land ook zo'n doortastende politicus kende: minister van Buitenlandse Zaken Gustav Stresemann. Hoe laveerde hij tussen toegeven aan kiezersgunst en vasthouden aan zijn eigen politieke koers?

Op 6 oktober 1929 trok een lange zwarte stoet langzaam door de straten van Berlijn. De Weimarrepubliek rouwde om het heengaan van Gustav Stresemann. De op 51-jarige leeftijd overleden minister van Buitenlandse Zaken viel de hoogste eer van een staatsbegrafenis te beurt. Bij zijn dood werd hij in heel Europa door vriend én vijand geroemd als een groot staatsman. Zijn Franse collega Aristide Briand – met wie hij in 1926 samen de Nobelprijs voor de Vrede had gekregen voor het verbeteren van de betrekkingen tussen Duitsland en Frankrijk – noemde hem lovend ‘de eerste echte Europese staatsman’. Alleen de nog niet zo bekende Joseph Goebbels noteerde opgetogen in zijn dagboekje: ‘Hij heeft zich aan het toekomstige strafproces onttrokken’ – een zinspeling op een toekomstige machtsgreep door de nazi's, waarna types als Stresemann een toentje lager zouden zingen.

Dreigende implosie

Gustav Stresemann trad in 1923 aan als kanselier van de Weimarrepubliek, onofficieel zo genoemd omdat de grondwetgevende vergadering in 1919 bijeenkwam in het Deutsches Nationaltheater in Weimar. Stresemann was er, net als later de nazi's, op uit om Duitslands plaats als grootmacht op te eisen na de verloren Eerste Wereldoorlog. Hij koos echter voor een radicaal andere manier dan Hitler om dat te realiseren: niet met wapens maar via politiek en diplomatiek overleg. Hij stond in 1923 voor een loodzware taak: de Weimarrepubliek dreigde te imploderen. Het Franse leger bezette het Ruhrgebied vanwege het uitblijven van de in het Verdrag van Versailles (1919) vastgelegde Duitse herstelbetalingen, separatisten riepen met Franse steun de Rijnlandse Republiek uit in Noordrijn-Westfalen, communisten in Thüringen en Saksen predikten de revolutie en rechtsextremisten in München deden een greep naar de macht, in november 1923 culminerend in de Bierkellerputsch door Hitler en zijn trawanten. Ondertussen leidde de last van 132 miljard goudmark aan herstelbetalingen tot hyperinflatie. Op 2 november 1923 gaf de centrale bank de ridicule maar noodzakelijke opdracht om een bankbiljet te drukken met een waarde van 5.000.000.000.000 mark, dat krap 1 dollar waard was. Op hulp van buitenaf hoefden de Duitsers niet te rekenen. Het land was na 1918 politiek geïsoleerd geraakt en het Verdrag van

Hyperinflatie van de mark na de Eerste Wereldoorlog. Briefkaart in augustus 1923 verstuurd vanuit Berlijn.

Rapallo dat de Weimarrepubliek in 1922 sloot met die andere Europese paria – de Sovjet-Unie – zette kwaad bloed in andere Europese hoofdsteden, met name Parijs. Stresemann kon niet anders dan de noodtoestand afkondigen en moest direct aan de slag, eerst een maandje als kanselier en daarna als minister van Buitenlandse Zaken. In die zes jaar wist hij separatisme en extremisme de kop in te drukken, kreeg hij het voor elkaar dat de enorme Duitse schuldenlast draaglijk werd, wist hij de Fransen te overreden de bezetting van het Ruhrgebied en het Rijnland te beëindigen en was hij onderhandelingen gestart over een einde aan de bezetting van het Saarland. Na de erkenning van de Duitse westgrens in het in 1925 gesloten Verdrag van Locarno overlegde Stresemann zelfs met zijn Franse collega Briand over economische samenwerking in Europa. Vooruitlopend daarop werden diverse handelsverdragen gesloten. Als kers op de taart was Duitsland in 1926 als volwaardig lid van de internationale gemeenschap toegetreden tot de Volkerenbond. Stresemann vatte het zelf in 1929 trots samen: ‘Er bestaat geen twijfel over het feit dat we nu meer respect genieten in de wereld dan iemand vijf jaar geleden voor mogelijk had gehouden.’

Thuis in de bierhal

Stresemann hield het land bijeen en luidde een korte periode van politieke stabiliteit en economische opleving in. Hoe had hij dit allemaal in zo'n korte tijd voor elkaar gekregen? Hij was bepaald niet het prototype van de grote staatsman. De familie Stresemann behoorde tot de lagere middenklasse en de jonge Gustav had een bescheiden opleiding genoten. In de Duitse pers werd vaak de spot gedreven met zijn latere eredoctoraat. Dat gold ook voor Stresemanns talenkennis, die beperkt was tot steenkolenengels. Hij voelde zich meer thuis in de bierhal, waar hij zich een charismatisch en begaafd spreker toonde, dan in diplomatieke kringen. De Duitse publicist Sebastian Haffner, die Stresemann een warm hart toedroeg, beschrijft hem in zijn herinneringen getiteld *Het verhaal van een Duitser 1914-1933* als een 'lelijke, onpopulaire man met een stierennek en uitpuilende ogen'.

Stresemann was dan geen typische diplomaat, hij was wel een geslepen parlementariër. Zijn politieke carrière begon in de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog. Zijn vroege standpunten stonden in schril contrast met zijn latere ideeën. Zo was Stresemann een verklaard monarchist en als voorzitter van de Nationaal-Liberale Partij een voorstander van een agressieve Duitse expansiepolitiek en de onbeperkte duikbootoorlog. Naarmate het einde van de oorlog naderde, raakte hij er echter steeds meer van overtuigd dat het autocratische Duitse keizerrijk geen toekomst had. In oktober 1918, een maand voor de vlucht van keizer Wilhelm II en de val van het rijk, stelde hij: 'Het oude systeem is bankroet, kan niet gered worden en verdient dat ook niet.'

In de eerste jaren van de Weimarrepubliek was er nog geen rol weggelegd voor Stresemann, die tot het oude establishment werd gerekend. Hij was echter wel overtuigd voorstander van de parlementaire democratie geworden, volgens hem voor het verslagen Duitsland de enige weg naar een stabiele en welvarende toekomst. De conservatieve Kapp-Putsch en de daaropvolgende communistische Ruhropstand in 1920 (zie kader) vormden Stresemanns schrikbeeld.

Vasthouden aan visionaire koers

Matiging en samenwerking vormden ook de speerpunten van het buitenlands beleid van Stresemann. Hij zag in én accepteerde dat Duitsland na de Eerste Wereldoorlog een zwakke internationale positie had, omsingeld als het was door vijanden. Maar geweld gebruiken om dat te veranderen zou volgens hem een averechts effect hebben.

Hij trok een andere troefkaart: het belang van industrieland Duitsland voor de wereldeconomie. Dit was wel 'het enige

Adolf Hitler bij de 'Bierkeller-Putsch' van 1923.

waar we nog een grootmacht in zijn', gaf Stresemann toe, maar deze positie behouden was ook in het belang van de grote mogelijkheden. Een geïmplodeerd Duitsland zou immers nooit in staat zijn om de herstelbetalingen te voldoen, terwijl het internationale financiële systeem daar wel om zat te springen. Vooral de Verenigde Staten, de grootste geldverstrekker in dit systeem, toonden zich gevoelig voor het argument dat de strikte naleving van het Verdrag van Versailles vanuit economisch oogpunt onwenselijk was. Economie werd de drijvende kracht voor het Duitse buitenlands beleid.

Gelukkig voor Stresemann leverde zijn buitenlands beleid klinkende resultaten op, waardoor hij kon blijven rekenen op steun voor zijn beleid, maar de populariteit van zijn partij (de na de oorlog gevormde Duitse Volkspartij), leed onder zijn streven naar coalities en compromissen. Stresemanns grootheid als politicus schuilt in het feit dat hij niet bang was voor deze nadelige electorale gevolgen. Hij hield vast aan zijn visionaire koers, in plaats van in te spelen op de angsten en wensen van de kiezers. Hij verzette zich tegen nationalistes als Hitler die aandrongen op gewelddadige herziening (*Revisionspolitik*) van het Verdrag van Versailles. 'Het is heel gemakkelijk om de populairste man in heel Duitsland te zijn,' spotte Stresemann, 'Ik doe Hitler na en spoor aan tot een aanval over de Rijn. Maar dat zou onverantwoord zijn. Het enige doel van het Duitse buitenlands beleid is om in trouwe en zakelijke samenwerking met het alomtegenwoordige buitenland begrip te kweken voor de economische en nationale belangen van ons Duitsers'.

Kapp-Putsch & Ruhropstand

De Weimarrepubliek kende een onstuimige en gewelddadige start. Conservatieve oorlogsveteranen, verenigd in paramilitaire vrijkorpsen, gingen regelmatig de strijd aan met socialisten en communisten. In maart 1920 besloot de Duitse regering de vrijkorpsen te ontbinden om zo te voldoen aan het Verdrag van Versailles, dat immers stipuleerde dat het Duitse leger maar 100.000 man mocht tellen. Onder leiding van generaal Walther von Lüttwitz en ambtenaar Wolfgang Kapp deden verbolgen veteranen in Berlijn een greep naar de macht. Die mislukte uiteindelijk omdat het land werd lamgelegd door een alghele staking waartoe de naar Stuttgart gevluchte regering had opgeroepen. Arbeiders in het Ruhrgebied wilden dit succes uitbuiten en riepen de revolutie uit. Eenmaal weer stevig in het zadel zette de regering het reguliere leger in om de Ruhropstand neer te slaan.

Gewapende leden van het Rode Ruhr Leger in Dortmund, 1920.

MINEKE BOSCH

Vrouwen zijn geen voetnoot bij de geschiedenis

Voorloper van Kohl en Merkel

Het gaat te ver om Stresemann als softe pro-Europese pacifist af te schilderen. Hij was weliswaar een voorstander van overleg en onderhandelingen, maar het ultieme doel daarvan was wel degelijk een revisie van het verdrag van Versailles. Ook onder zijn ministerschap werkte Duitsland in strijd met datzelfde verdrag aan herbewapening en toenadering tot de Sovjet-Unie. En hoewel de Duitse westgrens in Locarno werd vastgelegd, weigerde Stresemann pertinent om dat ook voor de oostgrens te doen. Net als bijna alle Duitsers wilde hij de stad Danzig en de zogeheten Poolse Corridor terug, maar anders dan veel van zijn landgenoten had hij hier langdurige onderhandelingen voor over. Die kwamen er nooit. Stresemann overleed voortijdig aan een beroerte en daarna werd zijn werk ongedaan gemaakt door virulent en onverzoenlijk nationalisme en een zware wereldwijde economische crisis. Het is overigens nog maar de vraag of het 'economische' buitenlands beleid van Stresemann opgewassen zou zijn geweest tegen de Grote Depressie.

Stresemann was een voorloper van het Europese engagement van naoorlogse kanseliers als Helmut Kohl en Angela Merkel. De Duitse hereniging in 1990 was het resultaat van verzoening, vreedzame onderhandelingen en het vooropstellen van de Europese gedachte. In zekere zin was de hereniging een vorm van revisionisme waar Stresemann alleen maar van had kunnen dromen. En dit geldt ook voor de positie die Duitsland vandaag de dag inneemt binnen Europa. Het land is niet alleen economisch, maar ook politiek onmisbaar binnen Europa. Merkel, de ongekroonde koningin van Europa, regeert als verre nazaat van Stresemann over een vreedzame wereldmacht. ◀

Ivo van de Wijdeven is historicus en politiek analist. Vorig jaar verscheen bij Spectrum zijn boek *De rafelranden van Europa* over de geschiedenis van de Europese grenzen. Momenteel werkt hij aan een boek over populisme in Oost-Europa in het interbellum.

VERDER LEZEN

- ▶ **J. Wright**, *Gustav Stresemann – Weimar's greatest statesman*, Oxford University Press, 2002
- ▶ **J.P. Birkelund**, *Gustav Stresemann – Patriot und Staatsmann*, Europa Verlag, 2003

Het jaar 1917, decennia lang in vele geschiedenisboeken beschreven als een belangrijke cesuur in de Nederlandse geschiedenis, is geheel ten onrechte tot jubeljaar geworden. Dit is het verhaal: bij de Grondwetswijziging van 1917 kwamen de partijen ter linker- en ter rechterzijde die sinds de jaren 1880 tegenover elkaar stonden tot een vergelijk. Zij ruilden de gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs tegen de invoering van 'het algemene kiesrecht': de 'pacificatie'. Dit verhaal klopt alleen niet. De helft van de Nederlandse bevolking bleef immers van dat 'algemene' stemrecht verstoken: vrouwen hadden in 1917 helemaal niets te vieren.

Wie redeneert dat de nieuwe Grondwet nu het vrouwenkiesrecht mogelijk maakte – en dat werd toch ook al twee jaar later geregeld in de wet Marchant – moet beter nadenken. Daar was immers geen enkele garantie voor? Was het dan niet een stap voorwaarts dat vrouwen nu gekozen konden worden? Dit argument overtuigt evenmin. Volgens de Amerikaanse presidente van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht was het zelfs een onnavolgbare concessie, nergens anders vertoond. 'These men reason strangely', aldus haar droge commentaar in een brief aan Aletta Jacobs. Je zou ook kunnen zeggen: juist slim van de Nederlandse mannen om deze concessie te bedenken. Het was namelijk onwaarschijnlijk dat veel mannen op vrouwen zouden stemmen. Op z'n hoogst zou het leiden tot een enkele vrouw in het parlement en bleef de volksvertegenwoordiging in feite aan mannen voorbehouden.

'1917' als doorbraak van democratische politiek in Nederland te zien, suggereert dat vrouwen in de geschiedenis een tweederangs rol hebben, een voetnoot of een *afterthought* zijn bij het standaardverhaal, in dit geval over democratisering. En het wordt tijd daar eens vanaf te komen! De recente gewoonte om over de grondwet-

telijke vastlegging van algemeen kiesrecht te spreken en er dan zijdelings aan toe te voegen dat het vooralsnog slechts mannenkiesrecht betrof, of het juist nadrukkelijk over algemeen *mannenkiesrecht* te hebben en dan even zijdelings op te merken dat het vrouwenkiesrecht weldra volgde, is misleidend en houdt de stand-

daardvisie recht overeind.

Hetzelfde geldt voor de keuze om 100 jaar algemeen kiesrecht gedurende twee jaar te herdenken. Er zit

1917 is ten onrechte een jubeljaar geworden

misschien enige progressie in de erkenning van het feit dat in 1917 nog niet alles in kunnen en kruiken was, maar ik pleit toch voor een radicaler gebaar: laten we een nieuw herdenkingsmoment instellen voor de verkrijging van het algemeen kiesrecht in Nederland. Verschillende data zijn mogelijk, bijvoorbeeld 9 mei toen de Tweede Kamer in 1919 de wet Marchant aannam, of 10 juli toen de Eerste Kamer ermee instemde, of 5 juli toen vrouwen in 1922 voor het eerst mochten stemmen. Het beste zou echter 27 september zijn. Die dag vierde in 1919 de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht het einde van de kiesrechtstrijd met een klinkend overwinningfeest in het Concertgebouw in Amsterdam. 27 september werd daar uitgeroepen tot herinneringsmoment, en nog zo'n tien jaar lang hebben vrouwen op die dag de wet Marchant herdacht. Het zou een groots gebaar zijn om die traditie op te pakken!